

VELKÉ POSTAVY ČESKÝCH DĚJIN

VRATISLAV
VANÍČEK

VRATISLAV II.
První český král

Vratislav II.

VYŠEHRAĐ

VELKÉ
POSTAVY
ČESKÝCH
DĚJIN

VRATISLAV
VANÍČEK

VRATISLAV II. (I.)

První český král
Čechy v době evropského
kulturního obratu v 11. století

VYŠEHRAĐ

TUTO KNIHU VĚNUJI S DÍKY
ZA POHODOVÉ PROSTŘEDÍ
VĚŘE, VLAĐCE, KLÁRCE A APOLENCE

Na přebalu:
Král Vratislav, nástěnná malba
ve znojenské rotundě z 12. století

Titulní strana:
Portrét krále Vratislava
vyražený na jeho denáru

© Vratislav Vaniček, 2004
Recenzoval Jan Klápště

ISBN 80-7021-655-7

Úvod: evropské změny v druhé polovině 11. století

Knižkou o Vratislavovi II. sestupujeme poměrně hluboko do minulosti. Letopočty začínající jedničkou a nulou budí nutně respekt vzhledem k těm současným, vždyť sledujeme události staré tisíc let. Pokud se k takové pouti odhodláme, očekáváme asi něco jiného než pouze romantické čtení nebo brutální příběhy, které se mohou virtuálně odehrát v různých historických kostýmech kdekoli. Ale je třeba také se otevřeně vyrovnávat s různě motivovanými apriorními postoji a nacionálními tendencemi, které zatížily i mnohé odborné práce. Rádi bychom se dozvěděli na počátku 21. století – snad věku znalostní a zodpovědné společnosti – něco inspirujícího, co by naše poznatky zařazovalo do širšího celku dějinného pohybu, ať již v kontextu českých zemích, nebo uceleněji evropském.

Vratislav II. – podle charakteristiky polských kronikářů *český lev s chytrostí lišky* – žil v zajímavé době otevřené do budoucnosti a spojující až překvapivým způsobem různé oblasti Evropy podobnými sociálními jevy a potřebami. Druhá polovina 11. století je érou kreativního dějinného obratu, rozvinutím proměn základních pro dynamický a strukturálně specifický vývoj středověku. Má ale také napětí a půvab osobité epochy, kulminuje jednotným „příběhem“ a racionální výklad zde nemusí být v protikladu k historickému románu. Pokusím se v úvodu krátce přiblížit obrysy celého vývoje.

Nové myšlenky pro pochopení trendů 11. století z hlediska vývojového obratu především kontinentálního jádra Západu (Francie, Německo, Flander, Itálie, Katalánie) přinesli historici Karl Bosl a Georges Duby. V 11. století končí „temné“ či magické období Západu, uvádí Bosl, zejména díky značné prostorové i sociální mobilitě lidí všech stavů. Právě v této době se otevírá velká poutnická trasa západních křesťanů *Camino de*

Santiago, na níž zřizuje současník Vratislava II., král Alfons VI., řadu kamenných mostů. Docenit je ale také třeba působení křesťanství jako antropocentristického a humanitního náboženství, které náročně usměrňuje za těchto styků a nových sociálních zkušeností mentalitu obyvatel.

Provázanost mezi různorodými oblastmi Evropy byla civilizačně utkána již dříve, v raném středověku, byť zatím prostou reznou nití, bez náročnějších úchytů městské civilizace. U kupeckých osad na křižovatkách dálkových cest stály již skromné biskupské baziliky a na mnohdy ještě valy opevněných hradech zase paláce s kaplemi („falce“) napodobující městské stavby Středomoří. V sociálním prostředí císařsko-biskupské kultury a moci (G. Duby) vznikala díla antikizujícího umění karolinské a otoské renesance. Byla to kultura obdivovaná, působící jako zjevení, ale také jako kulisa v severském agrárním a loveckém prostředí, kde přetrvávala nejdéle. Takovým podivuhodným kulturním centrem zapojujícím severské umělce do středomořské estetiky byl saský Hildesheim za biskupa Bernwarda, člena dvorského okruhu císaře Oty III. Kulturní rozkvět v Hildesheimu pokračoval za Bernwaldova nástupce Godeharda, který již „renovační“ imperiální tradici spojuje s církevní reformou podle lotrinských inspirací (klášter Gorze).

Raný středověk (jakkoli je tento pojem jen konvenční a pomocný) měl ještě stále před očima pozdně antickou římskou říši a byl ovlivňován vysokými byzantskými vzory, i když byl politicky veden „barbarskými“ novými kmeny či národy. Lze k nim přiřadit nejen Franky či Langobardy, ale také córdobský emirát, muslimský stát v tehdy ještě románské a silně christianizované Hispánii. Západ se formoval především jako soustava universalisticky zaměřených států těžících z kulturního odkazu říše římské v provinciích, ale také z dynamické síly nových národů, které osobitým způsobem pochopily a rozvíjely křesťanské náboženství a novou monarchickou sociální strukturu. V tomto trendu zanikaly staré antické formy a vytvářely se nové. Doba 11. století představuje obrat v tom smyslu, že západní středověká civilizace začíná fungovat jako nezávislý systém a směřuje ke kvalitativní krystalizaci (proběhla přibližně ve 12. století).

Také území ležící na sever od někdejší *limes Romanorum* (hranice antické římské říše) směřovala k monarchismu a křesťanským formám při pozvolné recepci středomořských vzorů, ale v jejich neurbánní podobě, prostředkované zejména franskou říší a římskokatolickou církví. Do tohoto proudu se zapojila díky vlastní iniciativě jako jediné slovanské území ještě v éře Karlovců říše moravských Mojmírovců – jako území sice civili-

začně okrajové, ale přiřazující celý region středovýchodní Evropy ke Středomoří, jak to ukazují malé kamenné rotundy a baziliky v jejich centrech.

Raný antikizující vývoj na Západě kulminoval v 8.–9. století. Podle starých idejí bylo „obnoveno“ římské císařství (*renovatio imperii*) Karlem Velikým v roce 800, kdy franská monarchie zároveň vytvořila identickou universalistickou dvojici spolu s papežstvím a římskokatolickou církví. Pak však přichází údajně „temné“ 10. století, kdy převládly kmenové a regionální síly. Nepochybnou zátěží přitom byly poslední zásahy barbarského světa – útoky vikingů vedené převážně na lodích a vpády kočovnických kmenů z východní Evropy, zejména Maďarů. V obranných bojích přitom krystalizovaly rodové moci Kapetovců na Seině a Liudolfovců v Sasku.

Ale vývoj evropských regionů měl kolísavou podobu. Právě v 10. století dosáhla vysokého stupně rozvoje společnost nyní již córdobského chalífátu, když počet obyvatel jeho hlavního města, opatřeného dodnes částečně funkční kanalizací, se blížil jednomu milionu. Kulturním rozkvětem prochází také křesťanská společnost v Čechách, podílející se na obchodu s tímto umajjovským chalífátem.

Posledním velkým „raně středověkým“ činem vycházejícím z překonání krize karlovske státnosti bylo *renovatio imperii Romanorum* (obnova císařství římského) německými králi z původně barbarského kmene Sasů (císařská korunovace Oty I. Velikého papežem v roce 962), a to v době, kdy karolínská Evropa se již v západní a jižní Galii rozpadá a transformuje do malých životaschopných jednotek, které se oddělují od královské moci. Hrabata z Katalánie navštěvují místo královského dvora papežský Řím. Přitom se vývoj bývalé franské říše typologicky rozděluje: na Západě se obnovuje království „zezdola“ vytvářením francouzského národa a pružného království Kapetovců s centrem v Paříži, zatímco na „východě“, v Německu, Burgundsku a Itálii, zůstává *imperium Romanorum* zachováno jako jedinečná universalistická struktura, ačkoli i zde se záhy formuje kulturně pokročilý německý národ (byť regionálně, až federalisticky „kmenově“ zakotvený).

Postupná transformace imperiální soustavy karolínské Evropy probíhající postupně v různých oblastech od sklonku devátého až do století jedenáctého byla spojena s teritorializací šlechty, přičemž tento proces byl náročnější v jižních oblastech bývalé Galie, zdůrazňuje Duby. S emancipovanou knížecí mocí v Akvitánii souvisí vznik clunyjského mnišství orientovaného přímo na papeže a omezující autoritu biskupů. Kulturním plodem nového vývojového proudu je rozvoj živějšího a esteticky harmonizovaného románského umění. Síť nových „bílých kostelíků“ nerozkvetla

Tzv. trůn Karla Velikého v katedrále v Gironě (Katalánsko)

po roce 1000 jenom v Itálii a Galii, jak si všimá burgundský kronikář Raoul Glaber z clunyjského okruhu, ale má paralely v dalších oblastech Evropy, i když s velmi rozdílnou hustotou těchto staveb a sociální vyzrálostí jejich zakladatelů. Proto je možno hovořit o kulturním evropském obratu 11. století, které bylo zaměřeno na obdobné cíle.

Starší dějepiscectví v těchto souvislostech dlouho pracovalo se sugestivním termínem „feudální roztržštěnosti“ (vypůjčeným z kritik monarchie za Velké francouzské revoluce) jako označením rozvratu, který měla způsobit šlechtická zvůle. „Silní“ panovníci podle tohoto schématu bojovali proti šlechtě. Ve skutečnosti nové generace přinášejí kreativní sociální mobilitu, která postupně přechází do procesu „výstavby země“ a pozdější národní monarchie. Při tom dochází k „teritorializaci“ (územně právnímu zasídlení) stále širších skupin urozených a k formování nejen nového aristokratického venkova, ale také svobodného městského osídlení. Emancipační identifikace západního rytířství se projevuje nástupem rytířské poezie, jak o tom svědčí *Kantiléna o Rolandovi* rozšířená i v Normandii. Počátky kurtoazní poezie v Akvitánii mají žánrovou dobu

Donjon Montbazouin v Anjou přechodného typu s opěrnými pilíři (11. století)

v poezii arabsko-románské v córdobské oblasti, která se rovněž politicky rozdrobuje na tzv. taifské (díličí) emiráty.

Průznakem trendu výstavby nového společenského světa s vlastními zpětnými vazbami byly „boží míry“ vyhlášené pod hrozbou exkomunikace biskupy a šlechtou pro postní dny, k obnově řádu a práva, chránící zároveň chrámy, mlýny či polnosti venkovanů. Hnutí božích mirů (*pactum pacis*) a božích příměrů (*treuga Dei*) vzniká ve Francii, odkud se šíří od let třicátých 11. století do Flander, pak do Burgundska, severní Itálie a do Porýní. Civilizační obrat a cesta k nové monarchii na Západě mají tak především komplexněji kulturní ráz.

Do obdobného vývojového proudu vstupují také síly vzdálenějších regionů, kde teprve ustupuje umění zvěrného stylu. Osídlení zde bylo řidší, sociální vztahy přehlednější, monarchické síly silnější. Tehdejší proměnu mentality severské válečnické elity ve vztahu k duchovní moci artikuluje bezděčně vévoda saský Bernard: *Medvědi a kanci jsou naši rodiče, jeleni jsme já a bratr... zajíc jsou naši synové*. Vystihl tak přesun ideálů od starého typu kmenových vůdců k společenství říšsky integrovaných velmožů, kteří se však ve svém regionu dokáží tvrdě postavit ambicím církevních institucí, a zůstávají také svobodnými vůči císařské moci. Další náboženská kultivace může jejich potomky „odzbroit“ na úroveň zajíců, obává se (zbytečně) vévoda Bernard pozorující „úpadek“ starých ctností. Vždyť hrabě Vintír (Günter) odložil např. v Niederaltaichu před oltářem sv. Mořice rytířský pás (*cingulum*) a nechal si ostříhat své vlasy a vous, odvěké hrdé symboly mužné autority.

Jelen se někdy stává neformálním symbolem duchovní legitimity nového rytířstva, je andělským poslem Boha. Českého knížete Břetislava I. dovedl mluvící *jelen divné velikosti* v hlubokých hvozdech právě k Vintířově pustevně, zatímco *jelen mající plné paroží rozžatých svíců* ukázal uherským králům Gejzovi a Ladislavovi místo u Vácova, kde měli vystavět nový chrám Panny Marie. Medvědi, orli či gryfové, ale také jeleni odcházejí nakonec na odpočinek do erbů a rodových pověstí.

Eremitské mnišství magicky mocných misionářů přerůstá ve střední Evropě jako osobitý doprovod aristokracie do 11. století. Jedná se často o urozené muže spoluurčující dobové dějiny. Již zmiňovaný Vintír byl pověřen pro svou znalost „slovanského jazyka“ říšským sněmem christianizovat Lutice a patřil k rádcům císaře Konráda II., Jindřicha III. a knížete Břetislava I. Vintířův český souvěkovec opat Prokop se stal jedním ze svorníků středověké národně identifikační tradice. *Camaldolská kongregace* s centrem u Ravenny patří k ideovým oporám nového křesťanského

království v Uhrách. Vzorem pro její spiritualitu byly klášterní cely v Palestině, kde také král Štěpán I. zakládá klášter v Jeruzalémě.

Cílem eremitů a výstavby krypt však není program mortifikace (G. Duby), nýbrž myšlenka spásy a cesta k znovuzkříšení – tak je třeba rozumět pro nás někdy „nekrofilné“ působícím projevům kultu. Pozoruhodná provázanost mezi misijní činností a evangelijní zvěstí je označována za neofytské nadšení (R. Turek), které bude mít později novou urbanizovanou obdobu v hnutí svatého Františka (počátek 13. století). Na sklonku tisíciletí, před rokem 1000, spojoval neofytský trend zbožnosti pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce s osobnostmi tak rozdílného kulturního a mocenského zázemí, jako byli jihoitalský Řek svatý Nil, francouzský učenec a papež Silvestr II., mladý uherský panovník Štěpán Svatý, polský vládce Boleslav Chrabrý či císař Ota III.

Starší doba byla symbolicky dovršena v roce 1000 symbolickou hnězdenskou pouť císaře Oty III. k hrobu sv. Vojtěcha, nad nímž „půjčil“ svou korunu polskému knížeti Boleslavovi Chrabrému, který byl označen jako *amicus rex*. Královskou korunu spolu s arcibiskupstvím dostal zase od papeže Silvestra uherský Štěpán Svatý.

První desetiletí 11. století přináší postupné překonání dosavadního trendu. Ten zpočátku ještě pokračuje jako jistý odraz v říších Boleslava Chrabrého a Štěpána Svatého. Uhry a Polsko se tak ještě stihnou zapojit ve své monarchické špičce a prestižním ambiciózním zacílením do původních ideálů Západu, což specificky ovlivnilo tyto země až do nejnovějších dob (jak to docenil K. Bosl). I dynastie dotčené křesťanstvím teprve v druhé generaci tak uskutečňují ideál mediteránní (středomořské) křesťanské monarchie a začleňují své regiony do evropské soustavy. Pak však zde ještě ve druhé čtvrtině 11. století dochází k pohanským reakcím. Teprve druhá polovina 11. století přináší překonání regresivních proudů.

Kopí sv. Mořice, darované
polskému vládci Boleslavovi I.
Chrabrému císařem Otou III.
v roce 1000

Souběžnou velkou nadteritoriální říši bylo soustátí Knuta Velikého spojujícího na základě nových dánských výbojů regiony Velké Británie a Skandinávie. Jedna z manželek Knutových byla dcera Boleslava Chrabrého, tedy pravnučka českého knížete. Knutova dcera Gunhilda se stala v roce 1036 první manželkou římskoněmeckého krále Jindřicha III. Knut Veliký byl přítelem sálské dynastie a byl přítomen císařské korunovaci Konráda II. (otce Jindřicha III.) v Římě v roce 1027. V Británii užíval Knut občas titul imperátora (jako nástupce římské moci v provincii). Ani jeho velkoříše však v procesu krystalizace národních germánských křesťanských království v další generaci nepřežila.

K podstatným změnám dochází na Pyrenejském poloostrově, v oblasti významné pro vyrovnávání s podněty středomořské islámské a židovské kultury. Umajjovský chalífát poté, co vystoupil tvrdě proti domácí křesťanské církvi, procházel mocenskou stagnací vedoucí k rozpadu a pozdější „afrikanizaci“ islámských území nazývaných celkově *al-Andalus*. Pouze vojevůdce Almanzor, jistý córdobský „majordom“, zaměřil ještě síly své reformované armády proti silicím křesťanským státečkům na severu a v roce 982 zpustošil Barcelonu. V 11. století se však iniciativy v boji o území poloostrova chápou křesťanská království a hrabství. Svůj boj reflektují jako „reconquistu“ (znovudobytí) muslimy odcizených území a při osidlování nárazníkových oblastí přivádějí jako osadníky nejen křesťany z al-Andalusu, ale přitahují také hosty z celé západní Evropy (včetně vzdálenějších Němců). Zatímco dosud byly středisky územní civilizace na severozápadě především kláštery, nyní vznikají jako mocenské opory nového typu geometricky členěná města, někdy opuštěné antické zříceniny. Postavení různorodých, často rolnických obyvatel těchto měst charakterizují *fueros* („fóra“, postupně ve významu právních svobod). Také král kastilský Alfons VI. užíval dočasně hodnost imperátora jako výraz své hegemonie v Hispánii.

Latinský Západ jako náboženský a politický systém zasahoval také na Balkánský poloostrov, který byl jinak obecně uznáván za sféru legitimního vlivu císařství východořímského. Ale příliš členitý reliéf a kmenový ráz osídlení znemožňovaly uplatnit zde plošnou státní správu s výjimkou jižní části Bulharska. Městská civilizace se udržovala od antiky na ostrovech a polostrovech Jaderského, Egejského a Černého moře. Byla sice přirozenou oporou byzantské státní moci, ale na romanizovaném jaderském pobřeží se prosazují ve stínu Byzance jako její prostředník italské Benátky.

Hegemonem ve vnitrozemí se stala kmenová jihoslovanská šlechta – knížata a župané. Výrazem ambicí části slovanských elit bylo užívání slo-

vanského písma a jazyka pro potřeby náboženství, a případně v liturgii. Staroslověnština z 9. století se přitom větví na „církvní slovanštinu“ českou, chorvatskou, srbskou, bulharskou a ruskou. Tato literatura v podstatě zdůrazňuje legitimitu slovanských národů podílet se na rozvoji křesťanské Evropy. Bylo by však zavádějící směřovat církevní slovanskou kulturu pouze s Byzancí, odkud přišli její tvůrci a „otcové Evropy“ (vedle sv. Benedikta z Nursie), Konstantin (Cyril) a Metoděj. Na počátku měla naopak universalistický ráz, respektovala papežský primát a přizpůsobovala se kulturním podmínkám převládajícího ritu. Ten byl římskokatolický nejen v Chorvatsku, ale také v přímořských oblastech srbských, kde vzniklo arcibiskupství v Baru. Latinský západní vliv ovlivňoval vyhraňování státnosti u Chorvatů od počátku 11. století (Petr IV. Krešimír, král Dmitar Zvonimír), ale i přijetí královské hodnosti v Srbsku (vládcem Zety knížetem Michalem). Spory o ritus na Balkáně aktualizované expanzí Normanů, kteří dočasně ovládli Soluň, přispívaly k napětí mezi papežským Římem a Konstantinopolí. Odlišné poměry již převládaly ve střední a východní části Balkánu, kde slovanská kultura byla pod intenzivnějším náboženským vlivem Byzance.

V centrálních oblastech Západu, ve sjednocené nadteritoriální Říši stejně jako v rozdělené Galii a v Katalánii, zatím dochází k náročnému civilizačnímu obratu, který měl více dimenzí. Patří k němu prosazování programu církevní reformy, stejně jako zahušťování sídelní sítě a vznik městských aglomerací. V některých oblastech, převážně románských, vývoj přímo navazuje na starší ekonomickou jednotu města a území (*municipium*). Starší sídelní jádro mají i některá *civitas* v Anglii a Německu; na východě střední Evropy bylo takovým centrem Řezno. Novou dynamickou složkou jsou však kupecké gildy, které podněcují výrobu ve Flandrech a v Itálii.

V Německu, Itálii, Burgundsku a Nizozemí tyto změny probíhají integračně pod autoritou dynastie sálské (tj. franské). Je však sporné, zda tato Říše měla šanci přeměnit se v plošný, administrativně spravovaný stát s jedním centrem a řadou provincií, jako to fungovalo v urbanizované byzantské říši. Jak víme, Říše zůstala pro celý středověk zachována, i když její velké a pak také malé regiony se fakticky vyvíjely značně samostatně. Také cesta ke vzniku měšťanstva a jeho práv se uskutečňovala nikoli plošně a reformami vládce, nýbrž spontánně, dalekosáhlými kulturními styky a místní výstavbou. Proto se také v čele městských aglomerací prosazují po přechodnou dobu zejména v 11. století biskupové jako nositelé neuzavřené obecné autority.

V druhé polovině 11. století kulminuje poslední vlna normanské dobovatelské expanze, mířící ovšem již nikoli ze severských království, nýbrž z romanizované Normandie ve Francii, a to již západním inovačním způsobem, v křesťanském a romanizovaném hávu. Za oběť jí padá anglosaská Anglie (1066), byzantská jižní Itálie či muslimská Sicílie (30.–70. léta). Normané sem vnášejí organičtější formy feudální státnosti, zatímco Varjagové při obchodních slovanských centrech na Rusi dříve prosazovali její starší družinickou podobu. V okrajovém pásmu evropských zemí od Skandinávie po Rusko zatím doznívá hlavní zápas mezi „pohanstvím“ a křesťanstvím, spojený s kanonizací národních světců. Zvláštní pohanskou zónou však zůstává skupina slovanských, prusko-litevských a ugrofinských kmenů při jižním pobřeží Baltského moře, které konzervují typově indoevropské kultury.

Svět Západu se nejen rozpíná, ale také vnitřně synchronizuje. Jeho dějiny se stávají společným příběhem nových národů a území. Jejich hlavní epopea – první křížová výprava do Svaté země – byla vyhlášena jen čtyři roky po Vratislavově smrti. Také tento obrat se připravoval dříve. V roce 1071 byl poražen byzantský císař Roman IV. Diogen v bitvě u Mantzikertu tureckým sultánem z původně kmenové dynastie Seldžuků Alperslanem, jehož jiné oddíly dobyly Sýrii a Palestinu včetně Jeruzaléma. Masivní stěhování tureckých kočovnických kmenů ze středoasijských stepí měnilo výrazně poměry na Blízkém východě a nedávno ještě převládající perskou hegemonii nad abbásovským chalífátem v Bagdádu vystřídala nadvláda dynastie Seldžuků. Její vazalové sváděli boj o Palestinu s egyptskými Fátimovci.

Křížová výprava menšího dosahu byla ale již vyhlášena v zájmu Aragónu papežem Alexandrem II. v roce 1064 proti Maurům. V tehdejší Hispánii rozvíjel ve „frontovém“ prostředí mezi muslimy a křesťany dobrodružný styl politiky, často oponující králi, kastilský magnát a vládceův příbuzný, *campi doctor* (volně přeloženo: „doktor věd válečných“ či „vítězný vojevůdce“) Rodrigo Díaz de Vivar, nazývaný arabsky El Cid („pán“), jenž dobyl emirát valencijský a zemřel právě v roce pádu Jeruzaléma. K Cidovým dočasným spojencům a pánům patřila dynastie emírů ze Zragozy, pocházející ze staré vizigótské šlechty. Vyhraňování španělských křesťanských zemí bylo spojeno s přechodem na římskou formu liturgie a zavedením benediktinské řehole do místních klášterů. V této souvislosti se někdy hovoří o „modernizaci“ nebo „evropeizaci“ Španělska. K jejím nositelům patřili klerici a rytíři francouzského jazyka, zpravidla z oblastí pod vlivem Cluny.

Profilovým trendem vnitřních dějin Západu v 11. století byl rozmach církevní reformy, jehož dosah lze přirovnat k pozdějším duchovně kulturním zvratům typu renesance či reformace. Reforma se šířila napříč národy a stavy od centra do okrajů Západu, s různou úrovní svých požadavků, a jakoby rentgenovala vývojové schopnosti jednotlivých států. K ústředním heslům patřil boj proti svatokupectví (*simonie* – kupčení s církevními beneficií) a kněžskému manželství (*nikolaismus*), které deformovaly jak charizma, tak praktické působení církve. Zatímco první vlna reformního hnutí vrcholila ve 40. letech 11. století v universalistické jednotě pod politickým vedením Říše a císaře Jindřicha III., v druhé vlně od let 50.–60. přestává hrát církev a papežství jen roli „druhých houslí“ a začíná realizovat své vlastní sólo, jak to také odpovídalo zaměření změn. Nastal tak do jisté míry očistný, programově kultivující, ale zároveň politicky konfliktní trend, který vyvrcholil tzv. „bojem o investituru“. Ideály reformního hnutí a centralistického římského katolicismu proklamuje proti pojetí „božské monarchie“ především papež Řehoř VII. Tento směr je označován poněkud zkratkovitě jako „gregoriánství“ (podle papežova latinského jména Gregorius). Spíše je však Řehořova politika obecně projevem radikální historické změny, kterou si nástup komplexně spirituálního kulturního trendu vynucoval i jinými cestami, za podpory laiků.

Barvitě politické události střetu panovnické moci Jindřicha IV. a reformního papeže Řehoře VII. vedou často k nesprávné aktualizaci (jako boj mezi církví a státem v duchu modernismu v 19. století, nacionalistické interpretace). V obecnějším nadhledu lze říci, že papežská politika vyjadřovala západní emancipační tendence. Myšlenkově navazovala na starší širší rámec latinské patristiky, především na výklady svatého Augustina kladoucí důraz na společnou organizovanost a étos veřejného života křesťanů v rámci formování obce boží, s mimořádnou odpovědností jak církve, tak panovníků při realizaci pozemské *spravedlnosti*, pod *vládou Krista se svatými*. V tomto pojetí ještě převládá atmosféra společné pozemské „poutě“ odpovídající jednodušší struktuře raného středověku. Konflikt otevíral možnost plnějšího rozvinutí nejen církve (v krystalickém západním duchu, jak ji typově charakterizuje M. Weber), ale také moci státní (*ius regia* – královská práva), která byla zase tlačena k uchopení právního dědictví antiky a k rozvíjení nových obrysů státní legitimacy.

Toto vzájemné inovační vyrovnávání pokračovalo po celý středověk jako typický ráz západních dějin. K důsledkům tohoto vývoje patří bezprostředně prosazení konkordátů (v roce 1122 konkordát wormský za Jindřicha V.: císař se zřekl investitury a uznal volbu prelátů podle kano-

nického práva, biskupům pak ale udílel církevní léna), které zajistily mocenskou nezávislost církve (alespoň rámcově). Z dlouhodobého hlediska lze však do emancipačního západního trendu zařadit také vznik univerzit (jako jedinečných církevních institucí), pro sféru světskou pak institucionalizaci zemských práv šlechty a rozvoj veřejných práv měst. Tyto procesy se však formovaly převážně ve 12. století, v závislosti na tehdejší vzestup měst a regionů, a teprve v průběhu 13. století dosáhly „standardizované“ podoby (proces „středověké modernizace“). Do všech těchto evropsky dalekosáhle určujících událostí byla zapojena elita Čech a jejich centra (zejména Praha) způsobem, který je třeba typologicky docenit z hledisek rozšiřování kvalitativně „evropského“ prostoru.

Velké politické události či duchovní programy nebyly jedinými profilovými jevy druhé poloviny 11. století. Dalšími vodítky pro zachycení dobových specifik jsou změny v osídlení, vývoj hospodářství a působení obchodních styků. Symptomatický pro ústup od karolínské éry byl úpadek váhového systému karolínské libry v řadě regionů v důsledku nedostatku stříbra. Evropa se z tohoto hlediska jeví být v zásadě nadstátním ekonomickým prostorem s několika pásmy. Významnou roli pro obchod se stříbrem sehrávala Skandinávie, Anglie, varjažské Rusko a Byzanc, pohyb hodnoty zlata na Západě byl zase ovlivněn stálými tributů, které dostávaly křesťanské rytířské státy Pyrenejského poloostrova z *taifských* emirátů al-Andalusu (ten získával zlato ze Súdánu).

Ke komoditám světového obchodu patřil ve starších dobách velmi ceněný obchod s otroky, na němž se podílely Čechy, ale situace se proměňuje ve prospěch nárůstu specializované řemeslné a zemědělské produkce. Počet obyvatel Evropy se v průběhu 11. století zvýšil (podle některých odhadů na

Jeden z typů denárů knížete Jaromíra – na aversu uveden český kníže a Praha jako sídlo mincovny, na reversu jméno anglosaského krále Ethelreda II.

48 miliónů). Zároveň se prosazují i do dálkového středomořského exportu řemeslné výroby z oblasti Flander. Byl to počátek velké tradice „severské“ textilní výroby, na jejímž konci stojí průmyslová revoluce.

Dějiny 11. století působí poněkud jiným dojmem při hodnotícím pohledu ze severu, nebo z jihu Evropy. Zatímco my „zaalpští Severané“ hovoříme s uspokojením o kulturním obratu v zásadním smyslu, neboť se konečně rozestupují zamlžené pralesy zarostlé mytickým jmelím a na svazích kolem kostelíků zbudovaných *more Romano* („na římský způsob“, zpravidla za použití malty) jsou vysazovány keře vinné révy, pohledy „Románů“ spíše zachycují z dlouhodobého měřítka pohyb amplitudy vzestupů a poklesů velké nadnárodní civilizace ve Středomoří, která dosáhla vrcholu již mnohokrát dříve ve starověku. Přesto je obrat zahájený 11. století také zde jednoznačný a předchází velké éře regionálního i národního rozvoje, spojené s expanzí do Levanty. Zkušenost českých dějin do této celkové mozaiky legitimně patří, není pouhým odrazem okolních světél.

Z hlediska českého historického povědomí není druhá polovina 11. století – přes její úspěšnost – nijak zvlášť oceňovanou epochou. Tomu lze však porozumět; zřídavé české pohledy do minulosti inspirované novověkou náročnou zkušeností vyhledávaly spíše posilující, vzdorovitě, až mesianistické dějinné momenty podtrhující zpravidla nesamozřejmost českého národního bytí a jeho státnosti ve střední Evropě. Větší pozornosti se proto těší éra velkomoravské říše v 9. století s prvními velkými panovníky (Rastislav, Svatopluk), nebo doba 10. století, kdy žili kulturně významní domácí světci, Václav Svatý a Vojtěch Slavníkovec, pokládání za ochránce národa a země. Poměrně logicky je v tradičním historismu ještě doceneována doba knížete Břetislava I., „českého Achillea“, jenž symbolizuje vůli k moci a hrdou prestiž národního státu proti předchozí vlně rozkolísání a úpadku.

Tato raná období jsou v české historické tradici pevně zařazena. Od knížete Břetislava I. však následuje dosti dlouhá řada vládců, kteří jsou prostě přeskakováni. Vratislav II. se zpravidla ještě mihne v jediné větě, kterou uvádím v podtitulu knihy – jako první český král. Podstatné je, že další dějinný pohyb je vnímán až od počátku 13. století, kdy se právě české království stává definitivně skutečností. Tehdy nastupuje jakoby nový svět – přehledný a srozumitelnější v moderním politickém, civilizačním a národnostním smyslu. Mnohé z obrysů těchto jevů však nacházíme jakoby v prvním nástinu – stejně jako v případě královské hodnosti – v době Vratislavově (např. privilegium pro pražské Němce), která tak vykazuje příslušnost k evropskému vývojovému obratu.

Text o Vratislavovi II. nemůže pojednávat než o dějinách celé jeho doby, neboť vládce hrál roli svorníku společnosti a převážně z tohoto hlediska nás o něm zpravují prameny. Protože události 11. století a působení Vratislava II. byly obvykle komplexního rázu, není dost dobře možné rozdělit je v knize výrazněji tematickým způsobem. Charakter periodizačních úseků mají přibližně jednotlivá desetiletí, ale politickými mezníky jsou také roky 1074 a 1085. Výklad směřuje k tomu otevřít a přiblížit prostřednictvím vládcovy osobnosti jeho dobu, s důrazem na evropské souvislosti. Základní přehled historických prací a pramenných edic uvádím v bibliografické příloze. Návaznost na literaturu či vlastní interpretační pohledy v textu budou pro zasvěceného čtenáře jistě dostatečně zřetelné (autory některých názorů orientačně zmiňuji, systematický poznámkový aparát lze doplnit při analytičtějších vydání).

Dosah událostí 11. století nejen nutně vytyčoval mnohé vývojové směry vrcholného středověku, ale jejich hodnocení také občas sehrávalo svou roli při tvorbě konceptů dějin od 19. století. Srovnávací nadhledy jsou příležitostí ke korekcím těchto postojů.

Vratislavův dynastický původ, kořeny mezinárodní politiky ve středovýchodní Evropě a vláda jeho staršího bratra, knížete Spytihněva II.

Jméno Vratislav patřilo ve staré češtině k vznešeným panovnickým symbolům. Označuje „toho, kdo vrací slávu“, a vyjadřovalo tím legitimizující přízeň nebes osobě vládce. Řadí se k podobným jménům, jako Václav či Boleslav, která jsou zachycena od 10. století, přičemž pro předchozí Přemyslovce byla více typická jména válečnická, jako Bořivoj a Spytihněv. Vratislav zůstával prestižním jménem i ve vrcholném středověku u pomořanských vévodů štětínských (i po jejich poněmčení, podobně Bohuslav) a objevuje se v několika polských šlechtických rodech. Přemyslovci toto jméno vybírali poměrně často, také na paměť konkrétních osob. Kníže Vratislav I. byl někdy označován za blahoslaveného, zejména ovšem v pozdní barokní tradici, jako otec svatého Václava. Podle Vratislava I. byl pravděpodobně pojmenován hlavní hrad ve Slezsku – Vratislav (latinsky *Vratislavia*, polsky *Wrocław*, německy *Breslau*), analogicky k dalším sídlům (v Čechách Stará a Mladá Boleslav, Oldříš a Vratislav – Vraclav, na Moravě Spytihněv a Břeclav, v Maďarsku asi Vácov – přemyslovská hradiště z 10. či 11. století). Pro Přemyslovce z počátku 13. století byl zase vzorem právě Vratislav II. jako první český král. Podle něj nechal pokřtít své prvorozence z obou manželství Přemysl Otakar I., který se sám označoval historicky za *třetího českého krále*.

Vratislav II. byl druhorozeným synem knížete Břetislava I. a Jitky z rodu franských Babenberků. K tomuto manželství se krátce vrátíme, ale nejdříve si pro úplnost všimneme jmen dalších Břetislavových dětí. Starší synové a pozdější vládcí nesli jména Spytihněv a Vratislav, která vyjadřovala tradiční dynastické aspirace. Jméno Břetislav se objevuje až u prvorozence Vratislavova – ukazuje na zdomácnění tohoto původně nepřemyslovského jména v české dynastii v důsledku udržující se prestiže